https://e-conference.uz/index.php/prs VOLUME 19, ISSUE 01, 2026

YOZUV VA UNING TIL TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI

Qahhorova Zaynura
Andijon davlat chet tillari instituti
Xorijiy filologiya va turizm fakulteti, Arab tili filologiyasi yo‘nalishi, 103-guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24295634

Annotatsiya: Maqolada yozuvning paydo bo‘lishi, tarixiy taraqqiyot bosqichlari va til hamda jamiyat hayotidagi ahamiyati yoritiladi. Yozuvning piktografik, ideografik, bo‘g‘inli va harf-tovushga asoslangan shakllari haqida ma’lumot beriladi. Shuningdek, yozuv va og‘zaki nutqning o‘zaro munosabati, o‘zbek xalqi tarixida qo‘llangan yozuv tizimlari hamda raqamli davrda yozma nutq madaniyatining o‘rni ko‘rib chiqiladi.
Kalit so‘zlar: yozuv, til, nutq, alifbo, piktografik yozuv, ideografik yozuv, fonografik yozuv, imlo, savodxonlik.

Аннотация: В статье рассматриваются возникновение письменности, основные этапы её исторического развития и значение письма в жизни языка и общества. Представлены сведения о пиктографической, идеографической, слоговой и буквенно-звуковой системах письма. Особое внимание уделяется взаимосвязи устной и письменной речи, истории письменности узбекского народа и культуре письменной речи в цифровую эпоху.
Ключевые слова: письменность, язык, речь, алфавит, пиктография, идеография, фонографическое письмо, орфография, грамотность.

Abstract: This article discusses the emergence of writing, its main stages of historical development, and its importance in language and society. It describes pictographic, ideographic, syllabic, and alphabetic writing systems. The article also examines the relationship between spoken and written language, the history of writing among the Uzbek people, and the role of written communication in the digital age.
Keywords: writing, language, speech, alphabet, pictographic writing, ideographic writing, phonographic writing, spelling, literacy.

Til insoniyat hayotida eng muhim aloqa vositalaridan biridir. Odamlar til yordamida o‘z fikrini bildiradi, his-tuyg‘ularini ifodalaydi, tajriba va bilimlarini boshqalarga yetkazadi. Tilning dastlabki va tabiiy ko‘rinishi og‘zaki nutq hisoblanadi. Biroq jamiyat rivojlangani sari insonlarda aytilgan fikrni uzoq vaqt saqlash, boshqa hududlarga yetkazish va keyingi avlodlarga qoldirish ehtiyoji kuchaygan. Ana shu ehtiyoj yozuvning shakllanishiga zamin yaratgan.

Yozuv — til birliklarini maxsus grafik belgilar orqali ifodalash vositasidir. U insoniyat yaratgan eng muhim madaniy yutuqlardan biri sanaladi. Yozuv paydo bo‘lishi bilan axborotni faqat bevosita suhbat orqali emas, balki vaqt va masofadan qat’i nazar yetkazish imkoniyati yuzaga keldi. Shu sababli yozuv davlat boshqaruvi, savdo-sotiq, ta’lim, fan va madaniyat rivojida katta ahamiyat kasb etdi. Bugungi kunda qadimgi xalqlarning turmushi, urf-odatlari va qarashlari haqida bilishimizda yozma yodgorliklarning o‘rni beqiyosdir.

Yozuv birdaniga mukammal shaklda vujudga kelmagan. Uning dastlabki ko‘rinishlari odamlarning turli belgilar, rasmlar va chizmalar orqali ma’lumot berishga urinishlari bilan bog‘liq. Qoyatoshlardagi tasvirlar, buyumlar ustiga tushirilgan belgilar va hisob-kitob uchun ishlatilgan ramzlar yozuv taraqqiyotining dastlabki bosqichlarini ko‘rsatadi. Bunday belgilar hali bugungi ma’nodagi to‘liq yozuv tizimi bo‘lmasa-da, fikrni ko‘rinadigan shaklda ifodalashga bo‘lgan ehtiyojni namoyon etadi.

Yozuvning qadimgi shakllaridan biri piktografik yozuvdir. “Piktografiya” atamasi rasm orqali yozish ma’nosini anglatadi. Bu tizimda ma’lumot rasm yoki tasvirlar yordamida berilgan. Masalan, hayvon tasviri hayvonni, quyosh tasviri esa quyosh yoki kunduz vaqtini anglatishi mumkin bo‘lgan. Piktografik belgilar sodda va ko‘rgazmali bo‘lgani uchun dastlabki aloqa shakllarida qulay hisoblangan. Biroq murakkab fikrlar, mavhum tushunchalar va grammatik munosabatlarni faqat rasmlar bilan aniq ifodalash qiyin edi.

Keyingi taraqqiyot bosqichlarida ideografik yozuv shakllandi. Bunda belgi alohida predmetning tasvirinigina emas, balki muayyan tushuncha yoki ma’noni ifodalagan. Ideografik tizimlar fikrni piktografik yozuvga qaraganda kengroq ifodalash imkonini bergan. Ayrim qadimgi yozuv tizimlarida belgilar vaqt o‘tishi bilan soddalashib, an’anaviy shaklga ega bo‘lgan. Bunday yozuvlarda belgilarni o‘rganish va yodda saqlash ko‘p vaqt talab qilgan.

Yozuv taraqqiyotida tovushga asoslangan tizimlarning paydo bo‘lishi muhim burilish bo‘ldi. Fonografik yozuvda belgilar so‘zning tovush tarkibini ifodalashga xizmat qiladi. Uning bo‘g‘inli va harf-tovushga asoslangan ko‘rinishlari mavjud. Bo‘g‘in yozuvida har bir belgi odatda bir bo‘g‘inni bildiradi. Masalan, yapon tilidagi hiragana va katakana tizimlari bo‘g‘in belgilariga asoslangan. Harf-tovush yozuvida esa alohida harflar til tovushlarini ifodalaydi. Hozirgi o‘zbek, ingliz va rus yozuvlari shu turdagi alifbolardan foydalanadi.

Yozuv va og‘zaki nutq bir-biri bilan uzviy bog‘liq, ammo ular aynan bir hodisa emas. Og‘zaki nutq tovushlar orqali yuzaga keladi; unda ohang, urg‘u, pauza va talaffuz muhim o‘rin tutadi. Yozma nutqda esa fikr harflar, tinish belgilari va boshqa grafik vositalar yordamida ifodalanadi. Yozuvchi suhbatdoshning yuz ifodasi yoki ovoz ohangiga tayana olmagani uchun fikrini aniq, izchil va tushunarli bayon etishi kerak. Shuning uchun yozma nutqda so‘z tanlash, gap tuzish va imlo qoidalariga rioya qilish alohida ahamiyatga ega.

Yozuvning muhim vazifalaridan biri axborotni saqlashdir. Og‘zaki xabar vaqt o‘tishi bilan unutilishi yoki o‘zgarishi mumkin, yozma manba esa saqlanib, qayta o‘qilishi va o‘rganilishi mumkin. Kitoblar, hujjatlar, bitiklar va qo‘lyozmalar orqali ilmiy bilimlar hamda tarixiy tajriba avloddan avlodga o‘tadi. Shu ma’noda yozuv insoniyatning umumiy xotirasini shakllantiruvchi vositalardan biridir.

O‘zbek xalqi tarixida bir necha yozuv tizimlari qo‘llangan. Qadimgi turkiy xalqlarning muhim yozma yodgorliklari qatoriga O‘rxun-Enasoy bitiklari kiradi. Kultegin va Bilga xoqon yodgorliklari qadimgi turkiy til, davlat tuzilishi va dunyoqarashni o‘rganishda qimmatli manba hisoblanadi. Keyingi tarixiy davrlarda mintaqada uyg‘ur yozuvi hamda arab yozuvi keng qo‘llangan. Arab yozuvi islom madaniyati va ta’limining rivojlanishi bilan mustahkam o‘rin egallab, ko‘plab diniy, ilmiy va badiiy asarlarning yaratilishi hamda ko‘chirilishiga xizmat qilgan.

Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur kabi mutafakkirlarning asarlari arab grafikasi asosidagi eski o‘zbek yozuvida bitilgan. Bu meros tilimizning tarixiy taraqqiyotini, adabiy an’analarimizni va xalqimizning ma’naviy hayotini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. XX asrda o‘zbek yozuvi bir necha bor isloh qilindi: arab yozuvidan lotin yozuviga, keyinchalik kirill yozuviga o‘tildi. Mustaqillikdan so‘ng lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosi joriy etildi. Yozuv almashinuvi tarixiy, siyosiy, ma’rifiy va madaniy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lgan.

Yozuv tizimi faqat harflar majmuasidan iborat emas. Undan to‘g‘ri foydalanish uchun imlo me’yorlari, tinish belgilari va yozma nutq qoidalarini bilish zarur. Imlo til birliklarini bir xilda yozishni ta’minlaydi, bu esa matnni o‘qish va tushunishni osonlashtiradi. Adabiy til me’yorlariga rioya qilish turli hudud va kasb vakillari o‘rtasida yozma muloqotning ravon kechishiga yordam beradi. Ayniqsa, ta’lim jarayonida savodli yozish ko‘nikmasini shakllantirish muhim vazifalardan biridir.

Raqamli texnologiyalar rivojlangan hozirgi davrda yozuvning qo‘llanish doirasi yanada kengaydi. Elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, internet nashrlari va elektron kitoblar kundalik hayotimizning bir qismiga aylandi. Insonlar qisqa vaqt ichida katta hajmdagi axborotni yozma shaklda almashish imkoniga ega bo‘ldilar. Shu bilan birga, tezkor yozish

jarayonida imlo xatolari, so‘zlarni qisqartirib yozish va tinish belgilariga e’tiborsizlik holatlari ham uchraydi. Bunday odatlar rasmiy va ilmiy yozishmalarda matn sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Menimcha, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yozuv madaniyatiga bo‘lgan e’tiborni kamaytirmasligi kerak. Aksincha, axborot tez tarqaladigan davrda fikrni savodli va aniq ifodalash yanada zarur. Filologiya yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun bu masala alohida ahamiyatga ega. Chunki tilni chuqur o‘rganish faqat so‘zlarni yodlash yoki gapirish bilan cheklanmaydi; yozuv tizimlari, imlo, matn tuzish va til me’yorlarini bilish ham kasbiy tayyorgarlikning muhim qismidir. Turli tillarning yozuv tizimlarini qiyoslash esa ularning o‘xshash va farqli jihatlarini anglashga yordam beradi.

Yozuvning yana bir muhim jihati shundaki, u xalqning madaniy o‘zligini saqlashga xizmat qiladi. Har bir yozma yodgorlikda muayyan davrning tili, dunyoqarashi va ijtimoiy hayotiga oid izlar mujassam bo‘ladi. Shu bois qadimiy qo‘lyozmalarni asrash, ularni ilmiy jihatdan o‘rganish va yosh avlodga tanitish muhimdir. Yozma merosni o‘rganish orqali inson o‘z xalqining tarixini chuqurroq anglaydi, boshqa xalqlarning madaniyatiga ham hurmat bilan qarashni o‘rganadi.

Yozuv insoniyatning tarixiy taraqqiyoti bilan birga rivojlangan va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda o‘zgarib kelgan. Uning dastlabki rasmli belgilaridan bugungi elektron matnlargacha bo‘lgan yo‘l inson tafakkuri va aloqa imkoniyatlarining kengayganini ko‘rsatadi. Yozuv bilimlarni saqlash, ilm-fanni rivojlantirish, madaniy merosni avlodlarga yetkazish va jamiyatda muloqotni ta’minlashda muhim vosita bo‘lib qolmoqda. Shuning uchun har bir inson yozuv tarixini bilishi, o‘z tilida savodli yozishga intilishi va yozma nutq madaniyatiga amal qilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jamolxonov H. A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliyensiklopediyasi, 2002.